

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció Tézisei

Markovich Réka

Deontic Logic and Formalizing Rights

*Actions, Agents and Relations in the Hohfeldian Theory and Its
Formalization*

(Deontikus logika és jogosultságformalizálás)
(*Cselekmények, ágensek és relációk a hohfeldi elméletben és
formalizálásában*)

Filozófiatudományi Doktori Iskola,
Vezetője: Boros Gábor, DSc., Habil.

Logika és Tudományfilozófia Program
Vezetője: E. Szabó László, DSc., Habil.

Bizottság:

Elnök: E. Szabó László, DSc., Habil.

Titkár: Mekis Péter, PhD

Bírálok: Máté András, CSc., Szabó Miklós, CSc., Habil.

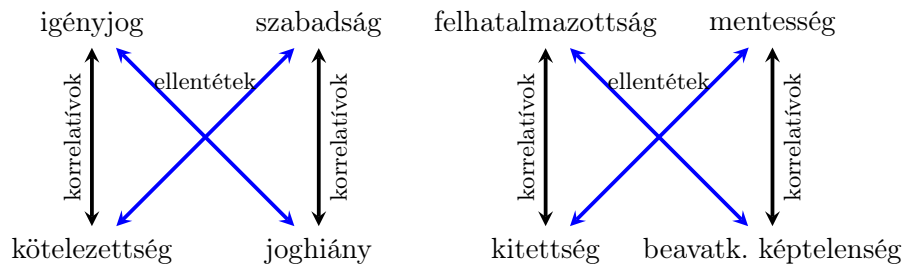
Tagok: Márton Miklós, PhD, Habil., Zódi Zsolt, PhD

Témavezető: Zvolenszky Zsófia, PhD, Habil.

Budapest, 2017

Wesley Newcomb Hohfeld 1913-ban és 1917-ben publikálta *Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben* című elméletét a jogosultságok és kötelezettségek típusairól. Az elemzés a mai napig meghatározó az analitikus jogelméletben, de megalapozó jelentőségűnek tekintik a mesterséges intelligencia és jog területén végzett kutatások is, a formalizálása ennek ellenére – száz évvel később is még – számos nyitott kérdést tartogat. A disszertációban bemutatom magát a hohfeldi elméletet és a formalizálás szempontjából releváns recepcióját, majd a Stig Kanger és Lars Lindahl által készített – klasszikusnak tekintett – formalizálást és annak kritikáját. Ezt követően pedig bemutatok egy saját javaslatot a hohfeldi rendszer formális reprezentációjára.

A Hohfeldi elemzés jól ismert motivációja a 'right' (jogosultság) szó túl gyakori és különböző jogosultság-fogalmakra történő differenciálatlan használata az amerikai bírói érvelésben. Hohfeld úgy ítélte meg, hogy a terminológiai pontatlanság fogalmi és rendszertani problémákat von maga után, ezért számos példa elemzésével felvázolt egy 4 jogosultság- (felső sor) és 4 kötelezettségtípusból (alsó sor) álló rendszert, melyben a fogalmakat korrelatív párokba rendezte megjelölve az egymással ellentétes jogpozíciókat is:

Hohfeld gazdag recepciójából a dolgozatban csak azokra a munkákra térek ki, amelyek relevánsak a formalizálás, különösen a később általam javasolt formális megközelítés szempontjából. Az elemzés elsődlegesen a cselekmények, az ágensek és a relációk rendszeren belüli összefüggéseire tér ki, azok egymásra gyakorolt hatását vizsgálva. A sorvezetőt elsősorban David Makinson és Marek Sergot – Hohfeld rendszerét és a klasszikus formalizálást illető – kritikája adja. A javasolt formális megközelítés alapját és konklúzióit adó megfontolások egyrészt támaszkodnak a recepció legfontosabb megállapításaira – részben megerősítve, részben cáfolva azokat –, másrészt érintik azokat a jog- és nyelvfilozófiai kérdéseket, amelyeknek jelentősége van a jog(osultság)formalizálás szempontjából. A cél az volt, hogy egy olyan elméletet mutassak be, amely a klasszikus formalizálásban használtakkal azonos formális eszköztárral dolgozik, de a jogpozíciók algebrai tulajdonsága helyett azok tartalmára koncentrálnak, meghatározva formálisan, hogy mit is jelentenek az alapvető jogi fogalmak. Az eredmények az alábbi pontokban foglalhatók össze:

- Valamennyi Hohfeldi jogosultság és kötelezettség irányul valaki – a másik ágens – felé. Ez persze nem meglepő, hiszen Hohfeld egy jogi reláció egy-egy oldalaként, tagjaként festette le ezeket a jogosultságokat és kötelezettségeket, a recepció mégis csak a kötelezett és az igényjog által alkotott korrelatív pár esetében foglalkozik ezzel a kérdéssel. A javaslatban használt formális nyelv a passzív jogpozíciók esetében (ahol a jogosultság vagy kötelezettség tulajdonosa nem ugyanaz az ágens, mint akinek a cselekményére az adott jogosultság vagy kötelezettség vonatkozik) az irányultság – vagyis a két ágens – automatikusan megmutatkozik a formulákban, míg az aktív jogpozíciók (azaz a kötelezettség,

a szabadság, a felhatalmazottság és a beavaztkozás-képtelenség) esetében külön jelölés szükséges az irányultság kifejezésére. Ennek a jelölésnek a bevezetésével mutathatók meg formálisan azok az ekvivalenciák, amelyeket Hohfeld a korrelativitás és az ellentét mentén szóban vázolt.

- Az első (az ábrán bal oldali) csoport jogpozíciói formálisan kifejezhetők (definiálhatóak) a kötelezettség fogalmából, míg a második csoporté a felhatalmazottságéból. A két csoport (vagy ahogy Makinson hívta, a két dimenzió) között – a látszólag identikus szerkezet ellenére – számos különbség van. Mindazonáltal a recepcióban megfogalmazódott az az igény, hogy a formalizálás mutasson egységes jelleget. Egy ilyen reprezentációra tettem javaslatot, amelyben ha nem is szabályos definíciók szerepelnek (hiszen Hohfeld — sui generisnek tekintve ezeket a fogalmakat – elutasította azt, hogy másra visszavezessük őket), olyan meghatározások írják körül az egyes pozíciókat, melyek érdemi tartalommal szolgálnak a jogosultságok és kötelezettségek természetét és jogrendszeren belüli működését illetően. E meghatározások az egyes pozíciók cselekményekkel – vagy éppen azok hiányával – történő interakciójukból keletkező más pozíciók mentén írják le a hohfeldi fogalmak közötti különbséget.
- Az első csoport formális konceptuális leírása az állami kikényszerítés intézményének megragadásával történik. Ez a megközelítés jelen van abban a definícióban is már, amit Makinson adott a kötelezettség által involvált másik felet azzal az ágenssel azonosítja, akinek a teljesítés elmaradása esetén felhatalmazottsága van bírósághoz fordulni. A dolgozatban kifejtem, hogy bár az állami kikényszerítést adekvát pontnak látom az első csoport tagjainak meghatározásához, a felhatalmazottság beemelése a definícióba fontos jogelméleti különbséget mos el: a jogképesség és a cselekvőképesség különbségét. Az állami (bírósági) kikényszerítés lényege álláspontom szerint abban az új igényjogban (követelésben) ragadható meg, ami a nem-teljesítéssel az eredeti jogosultnál keletkezik – ezúttal a bírósággal szemben az eredeti kötelezett teljesítésének kikényszerítésére. Vagyis a jogban az igényjog-kötelezettség dinamika épp abban ragadható meg, hogy az állam bevonásával az magában hordozza a két-oldalúból három-oldalú relációvá válás lehetőségét/fenyegetését (függően attól, hogy az ember az eredeti jogi reláció melyik oldalán áll).
- Az igényjog javasolt formális reprezentációja alkalmas más (vagy gyakran csak másmilyennek gondolt) jogosultságformák kifejezésére – így például a hohfeldi rendszer egyetemességét cáfoló példaként gyakran felhozott büntetőjog-béli jogosultságok leírására is. Amit fontos látni, és amire maga Hohfeld is kitért az esszé – sokkal kevesebbet idézett – második felében, hogy az, hogy egy jogosultság irányul valaki felé,

nem jelenti azt, hogy sorozatosságában nem irányulhat mindenki felé. Ahogy a Nigel Simmonds által a hohfeldi esszék új kiadásához írt bevezetőjében is szereplő telek feletti tulajdonjog egyszerre jelent egy sorozat (Hohfeld kifejezésével:) multital igényjogot mások (mindenki más) át nem haladására, egy sorozat szabadságot a saját áthaladásunkat illetően, azaz mindenki más igényhiányát arra vonatkozóan, hogy mi ne menjünk át rajta, egy sorozat felhatalmazottságot az eladására és egy sorozat immunitást arra nézve, hogy valaki más adja el; úgy az élethez vagy a testi épséghez való jog is felírható annak megragadásával, hogy mindenki más kötelezett arra, hogy ezeket tiszteletben tartsa. Ez magyarázatot jelent arra is, hogy Hohfeld miért nem vette fel az alapvető fogalmak közé azokat a jogosultságokat, amikre szabadságjogokként szoktunk hivatkozni: formálisan ezek is kifejezhetők az igényjogból (azaz a kötelezettségből). Vagyis Hohfeld megfelelően járt el, mikor ezeket vette alapvető jogi fogalmaknak.

- A recepcióban gyakran felmerül, hogy felhatalmazottságnak mint fogalomnak erős a kapcsolata a konstitutív szabályokkal, egészen pontosan azzal a jelenséggel, hogy bizonyos kontextusban valamilyen cselekvés valami másnak számít ('counts-as' reláció). A dolgozatban emellett érvelek, hogy a hohfeldi szándékok és rendszer megértéséhez a felhatalmazottságot illetően inkább az előbbivel való kapcsolatára kell koncentrálnunk: a jogintézményeket megteremtő konstitutív szabályok szerkezete magyarázza ugyanis, hogy egy adott állapot előidézésével (egy adott cselekmény végrehajtásával) hogyan változnak meg egy ágens jogosultságai és kötelezettségei. Ez a lényeg ugyanis a hohfeldi elméletben, és nem az – az egyébként fontos tényező –, hogy a counts-as relációkkal magyarázható bizonyos cselekmények intézményessége – az intézményesség lényegéből adódóan – általánosan elismert. Ha ez utóbbi jelenségre fókuszálunk, az eltereli a figyelmet arról, hogy a felhatalmazottság is irányult, csak úgy, mint a többi jogpozíció, hiszen az intézményesülés épp egyfajta általános elismerést eredményez. Hohfeld számára azonban az volt a meghatározó, hogy két ágens viszonyában mit jelent felhatalmazottsággal bírni.
- A disszertációban – Makinsonnal egyetértésben – emellett is érvelek, hogy azok a cselekmények, amelyek végrehajtásához felhatalmazottságra van szükségünk megnyilatkozások. Szükségesnek látom azonban a 'megnyilatkozás' szót a lehető legszélesebben értelmezni, hiszen jognyilatkozatot tenni (amely a közös kategóriája a felhatalmazottságot igénylő cselekményeknek a hohfeldi értelemben) nem csak konkrétan szóban vagy írásban, hanem ráutaló magatartással is lehetséges. Ez az a pont, amely valamelyest határt szab annak, hogy a beszédaktus-elmélet egyébként adekvátnak tűnő fogalmi keretével írjuk le a felha-

talmazottság működését.

- Míg a kiindulópont a klasszikus formalizálásban használt logikáknak, azaz a Standard Deontikus Logikának és a Chellas által ET-nek hívtott cselekvéslogikának a használata volt, szükségesnek mutatkozott egy (jogi) szükségszerűséget jelölő operátor, és ezzel az S5 logika beemelése is. Így, a rendszerleírás, amely a jogosultságok és kötelezettségek működését mutatja be tulajdonképpen jogi metafizikává válik. Ez a megközelítés nem esik távol az eredeti hohfeldi céloktól sem, hiszen a fogalmi tisztázás egy fogalmakból felépülő rendszer esetében ontológiai megfontolásokat jelent. Így van ez akkor is, ha felmerül a kérdés, hogy az, amit mondunk ezekről a fogalmakról vajon leírása-e annak, ahogyan azok vannak, vagy pedig leírása annak, hogy hogyan kellene lenniük. A fogalmi tisztázás óhatatlanul hoz magával egy normatív jelleget, így ha ekként tekintünk a hohfeldi elméletre, ekként kell tekintenünk a formális reprezentációjára is.

A disszertációban tehát úgy tettem javaslatot a hohfeldi elmélet és az abban szereplő jogosultságok és kötelezettségek formalizálására, hogy az egyszerre szolgáljon érdemi tartalmi megfontolásokkal egy olyan egységes formai keretben, ahol az egyes fogalmakat a – más jogosultságok keletkezésében megragadható – lehetséges következményeik alapján írjuk le; azonban ne terjeszkedjen túl a hohfeldi elképzelésen: ne nyúljon jogon kívüli tényezőkhöz, ne vezesse vissza a jogosultságokat és kötelezettségeket valami másra. Egy ilyen formális megközelítés lehetőséget adott arra is, hogy bizonyos Hohfeldet érő kritikákra cáfolatot adjunk annak megmutatásával, hogy az általa vázolt fogalmak tényleg alapvetők.